

บันทึกจากเวทีสาธารณะ “มุมมองเพศภาวะกับสื่อใหม่” (ร่าง)

บันทึกสดจากเวทีสาธารณะ “มุมมองเพศภาวะกับสื่อใหม่” 24 พฤศจิกายน 2553 13:00–16:30 ณ ห้องประชุม Dipak C. Jain ศศนิเวศน์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย เครือข่ายพลเมืองเน็ต โดยการสนับสนุนของ มูลนิธิเฮนรีค เบิลล์

บันทึกโดย อภาภรณ์ จวนสง

(ร่างบันทึก รอตตรวจแก้ โปรดอย่าอ้างอิง)

กำหนดการ

13:00 – 13:30	ข้อมูล ข้อเท็จจริงพื้นฐานเรื่อง เพศภาวะ กับอินเทอร์เน็ต และเทคโนโลยีสารสนเทศ
13:30 – 14:15	อ่านเว็บผ่านมุมมองเพศภาวะ • จีรนุช เปรมชัยพร (พีจีวี) หนังสือพิมพ์ออนไลน์ประชาไท http://www.prachatai.com/ • วรงค์ หลู่ไพฑูลย์ (คุณจ้ง) นักพัฒนาเว็บไซต์และบล็อกเกอร์ http://www.jongblog.com/
14:30 – 16:30	ประสบการณ์การใช้พื้นที่สื่อใหม่/อินเทอร์เน็ต ในการสร้างที่ยืนและความเข้าใจของกลุ่มเพศภาวะที่หลากหลาย • ฉันทลักษณ์ รักษาอยู่ (พีเล็ก) นักเขียน ผู้ก่อตั้งกลุ่มสะพาน http://www.sapaan.org/ • ระพีพันธ์ จอมมะเริง (พีโอม) สมาคมฟ้าสีรุ้งแห่งประเทศไทย / องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) http://www.rsat.info/ • ธัญญา ใจดี (พีหนู) มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง http://www.whaf.or.th/

ช่วงแนะนำตัว : นำโดย จิรณัฐ เปรมชัยพร (พีจีว) และ วรงค์ หลุยไพบูลย์ (คุณจ้ง)

(1)

เกริ่นนำถึงบทบาทของ Gender กับพื้นที่ใหม่ในการใช้อินเทอร์เน็ต เดิมทีประเด็นที่ได้คือ หลายส่วนมีประสบการณ์พบว่าเป็นพื้นที่ที่สามารถผลักดันประเด็นต่างๆ หรือประชุมที่สามารถคุยกันได้ ลดอุปสรรคในการพบปะกัน ทำให้พื้นที่อินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่ที่ปลอดภัย

นอกจากนี้ก็พบว่าพื้นที่อินเทอร์เน็ตทำให้สามารถพูดคุยเรื่องเพศได้ ทำให้พบว่า พื้นที่สื่อใหม่ในอินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่ของการแสดงความคิดเห็นของเสียงส่วนน้อย ที่ต้องการพื้นที่ เช่น เพศที่สาม เพศ เป็นต้น

(2)

กิจกรรมที่ต้องการให้มีส่วนร่วมกิจกรรมแรกคือ การที่ให้ทุกคนลงบอกว่าเป็นเพศที่ใช้นั้นเป็นเพศอะไร เพราะอะไร บอกเหตุผล 4 ข้อเพื่อบ่งชี้ว่าเป็นเพศนั้นเพราะอะไร

พีแแปด (ดวงฤทัย เอสะนาชาติ) กับ พีโส (โสภิตา วีรกุลเทวัญ) เป็นหญิง เพราะมีเครื่องเพศบ่งบอก

คุณโอม บอกว่าเป็นชาย : ชอบผู้ชาย, ไม่ชอบสิ่งที่ผู้หญิงมี, ชอบวิถีชีวิตที่เรียกว่าผู้ชายอยู่ เช่น ก็คงไม่ไปนั่งหน้าเคาท์เตอร์ล้างโคมแล้วให้เค้าแต่งหน้าให้

คุณหนู บอกว่าเป็นหญิง : อวัยวะเพศหญิง การเลี้ยงดูแบบหญิง บทบาททางสังคมที่มอบให้เราเป็น ตัดผมสั้น ความรักที่ได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ชอบ TG เพื่อนที่เป็นเพศที่สาม(กระเทย)อยากใช้ชีวิตร่วม มีทั้งก้าวหน้าและถอยหลัง (กลับไปกลับมา มีเปลี่ยนใหม่และย้อนกลับมาชอบแบบเดิมได้) สิ่งบ่งชี้เพิ่มคือ การที่บทบาทผู้หญิงคือ การที่ไม่เป็นฝ่ายรุก การปฏิบัติตัวในครอบครัว การดูแลน้องผู้ชาย และกิริยาท่าทางที่ต้องเป็นผู้หญิง, ในการตัดผมสั้นทำให้แม่กังวลว่าจะเป็นทอมหรือเปล่า

อาท เป็นผู้ชาย : เพราะเพื่อนมักปรึกษาเรื่องคอมพิวเตอร์ ทำให้เป็นหน้าที่ดูแลคอมพิวเตอร์ต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น ถูกคาดหวังจากคนรอบข้างเรื่องคอมพิวเตอร์

ฉันทลักษณ์ สรีระเป็นหญิง แต่รสนิยมทางเพศขึ้นอยู่กับคนที่เราคบ แต่ถ้าคบหญิงก็เป็นหญิงรักหญิง ถ้าคบผู้ชายก็เป็นการคบคนต่างเพศ ขอนิยามตัวเองจากตัวตนของคนที่เราชอบว่าเป็นแบบนั้นมากกว่าเพศที่จะเป็นหญิงหรือชาย แต่เท่าที่ดำรงอยู่ใช้ชีวิตกับผู้หญิงง่ายกว่า

วรงค์ เป็นผู้ชาย : คนบอกว่าเป็นผู้ชาย สะดวกใจที่เป็นผู้ชาย ไม่รังเกียจผู้หญิงมากมายนัก ในวิถีชีวิตอยู่กับผู้ชายมากกว่าผู้ชาย คุยกับผู้ชายแล้วมีความสุข แต่รสนิยมทางเพศต้องเกิดขึ้นกับผู้หญิง และรู้สึกว่าคุณชายมีอำนาจมากกว่า

พีจีว เป็นหญิง : ผมสั้น แต่เป็นหญิง คนบอกว่าเป็นผู้หญิง ชอบความเป็นผู้หญิงเพราะมีความละเอียดอ่อน น่ารัก แม้จะมีอุปสรรคในการคล่องตัว ชอบเสน่ห์ของผู้หญิง ไม่เคยชอบหรือรักในเพศหญิงแต่มีความสุขในการพูดคุยกับเพื่อนผู้หญิง

การพูดเรื่องเพศ มักจะถูกหมอบและพ่อแม่เลือกให้ว่าเป็นเพศอะไร การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องความเป็น

หญิงชาย โดยพีจีวีเปิดประเด็นเรื่องโครโมโซม XX หญิง XY ชาย

คุณโอม : การเป็นชายหญิงจะกำหนดโดยเครื่องเพศ แต่ถ้าในอดีตถ้ามีความรู้เรื่องโครโมโซม 17 แบบอาจจะมีการเพศ 17 เพศก็ได้ แต่ในความอึดอัดที่เกิดขึ้นคือ การที่เรารู้ว่าเราชอบอะไร ชอบเพศไหน ชุดคำถามที่บอกว่าตนเองชอบอะไรน่าจะเป็นคำถามที่เหมาะสมและสบายใจตอบมากกว่า

พีจีวี : ประเด็นการที่เราถูกตีกรอบเช่น การกรอกข้อมูลเพศมีแค่ 2 อย่างคือ หญิง ชาย เท่านั้น ซึ่งในประเทศไทยมีแค่นั้นแต่ต่างประเทศอาจจะมีหลายช่อง หรือไม่ให้กรอกก็ได้ เราอาจจะมองว่าไม่น่าจะเป็นปัญหาเพราะสังคมถูกทำให้เชื่อหรือเชื่อใจในความเชื่อนั้น ความคาดหวังของสังคมมีผลต่อการกำหนดมุมมองแบบนี้อยู่

คุณวรงค์ : มีความสงสัยบางประเด็นเช่น ผู้ชายกับเรื่องการสร้างฐานะของครอบครัว ทำให้บางคนหาทางออกเป็น loser เพราะไม่ต้องรับภาระ สะท้อนถึงความคาดหวังทางสังคมต่อผู้ชาย มีความกดดันต่อเพศชาย

คุณเล็ก : เสริมเรื่องที่เป็นทอม เรื่องความรู้มีผลต่อการเป็นเพศนั้นอย่างแท้จริง เช่น ทอม มีการรับรู้ว่าเป็นอะไรมากกว่าผู้ชาย เช่นดีก็จะเป็นหญิงมากกว่าผู้หญิงทั่วไป

คุณหนู : การแบ่งกล่องหญิง ชาย ทำให้การแบ่งหน้าที่ชัดเจน การผูกติดอะไรบางอย่างกับเพศที่สังคมแบ่งให้ เช่นเรื่องการสร้างฐานะ หรือการติดเชื้อ HIV โดนกดดันจากสังคม กรอบที่ถูกคาดหวังทำให้เกิดแรงกดดันต่อเพศภาวะนั้นด้วย

กล่อง 2 กล่องที่สังคมแบ่งไว้ว่าต้องเป็นหญิง ชาย ที่มีความเชื่อเดิมๆ ชายก็ต้องเข้มแข็ง หญิงอ่อนแอ แต่จริงๆ แล้วมนุษย์มีความสับสนไหล หลากหลายมากกว่านั้น เพราะเรื่องเพศไม่ใช่แค่เรื่องเพศสัมพันธ์ แต่มีเรื่องที่หลากหลายมากกว่า เช่น แรงกดดันทางสังคมและความคาดหวังต่างๆ รวมถึงวิถีของเพศนั้นๆ

พีเล็ก : เรื่องกระเทย ถูกตีกรอบว่าต้องเป็นคนสวย เรียบร้อย แต่ในกลุ่มของกระเทยตัวใหญ่(กระเทยควาย)ก็จะกลายเป็นตัวตลก แต่ก็ยังมีกระเทยบางกลุ่มที่ต้องเปลี่ยนแปลงเหมือนผู้หญิงแต่ต้องการรักษาอัตลักษณ์ของตนเองไว้

พีโอม : ประเด็นของการถูกทำให้คลาดเคลื่อนของความคิดว่าต้องเป็นกระเทยสวยเท่านั้น หรือเป็นเกย์ต้องมีสภาพนี้เท่านั้น สิ่งที่ต้องการบอกว่าการแสวงหาทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของคนส่วนใหญ่ ประเด็นการสร้างกรอบหลายๆ ครั้งที่คุณกระโดดข้ามกรอบไป ทำให้คนที่อยู่นอกกรอบถูกละเลยหรือมองข้ามไป ควรเป็นชุดคำถามว่าไม่ควรมีการอบตีหรือไม่ เราควรจะใช้กระบวนการที่หลีกเลี่ยงเข้ามาจัดการดีไหม แม้ว่าสังคมมองว่าการจัดกรอบจะช่วยให้จัดการได้ แต่ในความหลากหลายแบบนี้ควรจะมีการจัดกรอบแบบไหน?

(3)

ประเด็นการใช้อินเทอร์เน็ต ผู้ใช้ส่วนใหญ่สังคมจะมองว่าผู้ชายเป็นคนส่วนใหญ่ในการใช้ ในการสื่อสารมักกล่าวถึงประเด็นช่องว่างโอกาสในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต ผู้ใช้อินเทอร์เน็ตระหว่างหญิงชาย เมื่อสำรวจแล้วพบว่าไม่เห็นความแตกต่าง มีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันซึ่งแปลว่าในโลกออนไลน์มีคนทั้งสองเพศ แต่ที่น่าสนใจ 70% เป็นคนโสด ดังนั้นลองมาฟังมุมมองของคุณวรงค์ที่ศึกษามา

คุณวรงค์ : ขอย้อนเมื่อ 30 ปี พบว่าผู้ที่อยู่ในอุตสาหกรรมอินเทอร์เน็ตจะเป็นผู้ชาย ประมาณ 70 % แต่ในการเรียนดีไซเนอร์ออกแบบมักเป็นหญิง 70% แต่เมื่อปรับเนื้อหาเป็นทำเว็บหรือโปรแกรมเมอร์ ก็เปลี่ยนเป็นผู้ชาย แทนมากกว่าผู้หญิง

การออกแบบการทำงาน (เว็บ Amazon.com และเว็บ BoutiqueToYou.com) ใช้วิธีคิดแบบไหน การดีไซน์ที่เร่รืบ ดีไซเนอร์หญิงทำได้เร็วและดีมากกว่า ผู้ชายทำจะแยกว่า แต่งานที่ต้องการเอกลักษณ์โดดเด่นยิ่งทำให้ผู้ชายทำ นอกเหนือจากการดีไซน์เว็บให้ลูกค้า หรือคอนอ่านเป็นหญิงชาย ในแง่ดีไซน์เรื่องเพศยังไม่มียผล แต่อาจจะใส่รูปที่ให้แตกต่างกันหน่อย แต่สิ่งที่อยากให้เห็นแตกต่างกันในแง่ของ เนวิเกชั่น (navigation) การโฆษณา ผู้ชายจะรู้ว่าต้องมาดูอะไร จะต้องเป็นระเบียบสามารถเลือกได้ง่าย แต่เนวิเกชั่นสำหรับหญิงจะต้องวางแบบหลากหลายไม่มีระเบียบ แต่ต้องให้เลือกรูปแบบหลากหลาย

(คุณโอมพูดเรื่องกล่องที่หญิงต้องการความหลากหลาย พี่อาตั้งข้อสังเกตเรื่องดีไซน์นั้นรวมเนื้อหาส่วนไหนบ้าง คุณวรงค์ตอบว่าเป็นเนื้อหา โปรแกรม กราฟฟิกรวมด้วย คุณโอม บอกว่าอยากให้มองในความรู้สึกด้านอื่นที่มีผลต่อความสนใจเรื่องเว็บหรือออกแบบเว็บนั้นจะเกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวกับคำว่า หญิง ชาย สิ่งที่ชอบอ่านอาจจะมีความคาดหวังในประเด็นอื่นหรือไม่ พี่โส เสนอว่า คำว่า ‘มืออาชีพ’ เช่น การทำกับข้าวที่บ้านจะเป็นหญิง แต่ถ้าออกรายการทีวีประกวดจะเป็นชาย สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อถือในมืออาชีพหรือไม่ / คุณโอม : เสนอประเด็นเรื่องโอกาส หรือสังคมมองเรื่องโอกาสความเป็นชาย / พิเชฐ ยิ่งเกียรติคุณ : ประเทศไทยยึดติดกับความเป็น ‘หน้าตาธิปไตย’ เช่น ในการเลือกนำเสนอผ่านสื่อ เช่น นื่องปอย สวยและนำเสนอ แต่ถ้าไม่สวยก็ออกมาในลักษณะของตลก สะท้อนว่าการเสพสื่อหรือตัดสินใจจากสื่อโดยมาตรฐานของตนเองหรือเปล่า)

พีจี : ประเด็นถึงความไม่แตกต่างของเพศหญิงชายในการออนไลน์หรือใช้งาน อาจจะสะท้อนว่าเป็นพื้นที่ที่ไม่แบ่งเพศหรือไม่ เป็นโจทย์ที่ต้องใช้เวลา อาจจะทิ้งใส่กล่องหรือขยับออกมาจากกล่องบ้างเพื่อให้เราได้เรียนรู้ไปเรื่อยๆ (พื้นที่อินเทอร์เน็ต อาจจะเป็ญโทเปีย หรือการขจัดความเป็นเพศออกไป)

พิเชฐ ยิ่งเกียรติคุณ : พบประเด็นที่ประชุมในเอเชีย¹ พบว่าในเอเชียใต้ พบว่า หญิงในเอเชียใต้ใช้อินเทอร์เน็ตมากกว่า เพราะแสดงสิทธิและแสดงออกได้ดี หรือในเวียดนาม ในเกมออนไลน์ที่ไม่แสดงตัวตนที่แท้จริง มีการแชทจีบกัน พบว่า นามิจังที่คุยกันมานานเป็นผู้ชาย แต่แสดงตนเป็นหญิง เมื่อความจริงเกิดขึ้นคนที่อ้างเป็นนามิจังโดนฆ่า

คุณโอม : อยากชวนคุยเรื่องอำนาจในการมองว่าหญิงหรือชาย การท้าทายในอำนาจ ไม่ถูกลบลู่ เช่นการมองเรื่องเพศผิดทำให้เกิดการทำลายทางอำนาจ นอกจากนี้การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตในสมัยก่อนที่พยายามแสดงอำนาจ กีดขวางบุคคลอื่น ทำให้มองว่าอินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่ของอำนาจหรือไม่ (ความรู้เรื่องอินเทอร์เน็ตอาจจะแสดงถึงอำนาจได้หรือไม่)

(พัก)

ประสบการณ์การใช้พื้นที่สื่อใหม่/อินเทอร์เน็ต ในการสร้างที่ยืนและความเข้าใจของกลุ่มเพศภาวะที่หลากหลาย

ร่วมเสวนาโดย ระพีพันธ์ จอมมะเริง (พีโอม), ธัญญา ใจดี (พีหนู), ฉันทลักษณ์ รักษาอยู่ (พีเล็ก)

1 เวิร์กช็อป ‘Digital Natives’ ไทยเป 16-18 สิงหาคม 2533 <http://www.cis-india.org/research/dn>

ดำเนินรายการโดย อาทิตย์ สุริยะวงศ์กุล (พีอาท)

คุณวรศยกประเด็นที่ค้างคาอยู่ พบว่าประเด็นเรื่อง Gender เป็นเรื่องที่ยังเล็กกว่าหลายเรื่อง ในสถานการณ์ปัจจุบัน เช่น การเซ็นเซอร์ หรือการถูกบล็อก อัตลักษณ์ในเรื่องเพศน่าสนใจแต่ไม่ได้รับความสนใจมากนัก

ประเด็นเรื่องอำนาจ : พีโอม เรื่องเพศกับอินเทอร์เน็ต การพยายามยึดเยียดปัญหาแต่ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะตนเองเห็นว่ามันคือปัญหา จะมีความสนใจมากกว่า มีผลต่อการดำรงชีวิตหรือไม่

1. พีโอม มองว่าเป็นปรากฏการณ์ เพราะเดิมทีระหว่างบุคคลก็มีอำนาจจะหวงกันอยู่แล้ว แต่เมื่อเข้ามาในโลกอินเทอร์เน็ตอาจจะมีเรื่องอำนาจหรือไม่ เช่น เรื่องความสามารถในการใช้อินเทอร์เน็ตทำให้มีอำนาจหรือกว่าอีกคนหรือไม่ การลงโทษโดยใช้ความสามารถทางอินเทอร์เน็ตทำให้เกิดอำนาจระหว่างบุคคลหรือไม่ ส่งผลต่อเรื่องกรอบทางสังคมที่วางไว้

ส่วนเรื่องอินเทอร์เน็ตกับการพูดคุยเรื่องเพศ พบว่า เดิมการพูดแบบเห็นหน้ามีผลต่อการพูดเรื่องเพศ แต่การใช้อินเทอร์เน็ตทำให้รู้สึกปลอดภัยมากกว่า ทั้งการแสวงหาข้อมูล การแสดงออกเรื่องเพศ เพราะพื้นที่ตรงนั้นแสดงความเป็นตัวตน ณ ตรงนั้นได้อย่างสบายใจ และแฟนที่คบก็คือคนในอินเทอร์เน็ตทั้งหมด ซึ่งการที่สื่อสารทางอินเทอร์เน็ตทำให้กรงบุคคลว่าต้องมีความรู้ความสามารถในระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้รู้สึกที่ตรงนี้คือพื้นที่ของเรา และคุณโอมมีความเชื่อว่าความสัมพันธ์เชิงซ้อนที่เกิดขึ้นเราสามารถปิดบังซ่อนเร้นได้

ต่อมาเรื่องการหาข้อมูล สิ่งที่พบคือ ความคาดหวังในการใช้อินเทอร์เน็ตแตกต่างกัน เช่น สังคมเกย์มองว่าในโลกอินเทอร์เน็ตไม่มีความจริงใจเลยเพราะแสดงถึงความไม่กล้าที่จะเผชิญหน้าจริง แต่ในโลกอินเทอร์เน็ตซ่อนเร้นได้และความคาดหวังในโลกอินเทอร์เน็ตก็มีผลต่อการลงโทษ(การยิงนุกส์)ต่ออีกฝ่าย มีผลต่อเรื่องเพศ การแสวงหาความสุขและอำนาจที่มีต่อกัน

2. พีหนู การพูดเรื่องการใช้ New Media กับเรื่องทำแท้ง ซึ่งหน่วยงานเกี่ยวกับสุขภาพและผู้หญิง เดิมทีการทำงานของมูลนิธิได้ลงมือเกี่ยวกับการทำงานเรื่อง Gender ต้องการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเป็นอย่างไร โดยการทำสื่อสิ่งพิมพ์ แต่พบว่าเรื่องเพศไม่สามารถพูดได้ในสังคมปัจจุบัน และพบว่า New Media เป็นช่องทางที่จะสามารถพูดได้ โดยเฉพาะเรื่องที่ถูกติดกับศีลธรรมเช่น เรื่องการทำแท้ง และยังพบว่าเรื่องการทำแท้งไม่สามารถพูดได้เลย เพราะเป็นเรื่อง Public Transclip (??) ซึ่งสังคมไทยเป็นอยู่ จึงมีการใช้ช่องทางอินเทอร์เน็ต เช่น ทวิต (Twitter) ที่ถามเรื่องทางเลือกของหญิงที่ไม่พร้อมในการตั้งท้อง ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างมาก มีแนวร่วมในการแสดงความคิดเห็น สะท้อนให้เห็นว่าเป็นพื้นที่ที่หลากหลายและอิสระทางความคิดจริงๆ บางความคิดเห็นก็แสดงความคิดเห็นที่สุภาพและมีเหตุผลมาก ไม่มีการโต้ตอบหรือโยนความผิดให้ใคร ข้อดีที่พบคือ เสรีภาพ และปลอดภัย นอกจากนี้เรื่องของสื่อกระแสหลักก็ต้องการใช้สื่อใหม่ในการหาข้อมูล และนำมาใช้ในการเผยแพร่ผ่านสื่อหลัก

3. พีเล็ก ในส่วนของหญิงรักหญิง ถือว่าสื่อใหม่คือโลกใบใหม่ที่สามารถเป็นตัวของตัวเองได้ดี เพราะโลกของความเป็นจริงไม่สามารถที่จะแสดงออกและเป็นตัวของตัวเองได้ ดังนั้นจะไม่ค่อยเห็นผู้หญิงที่เป็นหญิงรักหญิงในโลกของความเป็นจริงสักเท่าไร แต่ในทางกลับกันในโลกอินเทอร์เน็ตมีเว็บไซต์เยอะมาก ในการแสวงหาข้อมูลและคนที่รสนิยมตรงกัน ส่วนเรื่องการเปิดเผยในชีวิตจริงน้อยมาก ซึ่งการเปิดเผยตัวเองเป็นเรื่องสำคัญมากเพราะจะส่งผลต่อคนที่เหมือนกันกล้าเปิดเผยและไม่รู้สึกโดดเดี่ยว แต่การที่เว็บทำให้ความโดดเดี่ยวหรือสภาวะของหญิงรักหญิงมีพื้นที่ของตนเองมากขึ้น และข้อสังเกตพบว่าสภาพของหญิงรักหญิงมักเป็นคนชั้นกลาง ในเมืองที่เข้าถึงสื่อใหม่ได้

พือาท : จากที่ทั้งสามท่านได้กล่าวพบว่า พื้นที่ออนไลน์สามารถแสดงออกได้มากกว่าชีวิตจริง ทั้งการแสดงออก การพูดสื่อสาร เกิดพื้นที่ใหม่ที่เกิดขึ้น เดิมที่มีห้องต่างๆ เกิดขึ้นในเว็บพันทิป.คอม ก็มีห้องที่สามารถพูดถึงการเมือง และเรื่องทางสังคมได้ โดยปราศจากอำนาจบางอย่างที่จะเกิดขึ้นในชีวิตจริง จากการศึกษาที่คนในสังคมเกิดสถานการณ์การพูดคุยกันไม่ได้ในโลกออฟไลน์

อาจารย์พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ บอกว่า อินเทอร์เน็ตเป็นเสมือนป่า² เป็นอย่างนั้นจริงไหม คือคนหนีอำนาจเข้าไปอยู่ในนั้น เรื่องอำนาจ ชัดกับ Norm ชัดแย้งกันหรือเปล่า เรื่องของอินเทอร์เน็ตเป็นป่าจริงไหม

พืโอม ตอบ: การพูดเรื่องเพศ หลายคนพูดเรื่องเซ็กส์ แต่จริงแล้วเรื่องเพศกว้างกว่านั้น เพราะเกี่ยววิถีชีวิต และเป็นการดำรงชีวิตของคนในสังคมด้วย แล้วประเด็นเรื่องเพศควรจะนำมาในเวทีสาธารณะหรือไม่

1. โดยธรรมชาติคนเราชอบตัดสินคนอื่นโดยไม่รู้ตัว เพราะต้องการให้ทุกคนเป็นแบบที่ตนเองต้องการ ดังนั้นในสังคมอินเทอร์เน็ตนั้นจะมีการนำพฤติกรรมดังกล่าวมาใช้ในอินเทอร์เน็ตแล้วเช่น การบล็อก การด่า การตัดสิทธิ์คนอื่น ซึ่งถ้าในอนาคตการตัดสินคนอื่นได้ในมุมมองนี้อาจจะนำไปสู่การตัดสินแยก เลสเบี้ยนด้วยไหม
2. เรื่องภาษา ในการสื่อสารทางอินเทอร์เน็ตจะมีการสื่อสารด้วยภาษา (ภ.ต่างประเทศมีการแบ่งเพศทางภาษา ในไทยก็จะเป็นครับ ค่ะ แต่พบว่าจะมีการออกนอกกรอบอยู่ตลอดเวลา) ภาษาเป็นตัวกำหนดเรื่องเพศของเรา เป็นการประกาศเรื่องเพศ เพราะไม่มีกฎบังคับว่าให้ตรงกับเพศของตนเองโดยธรรมชาติว่าตนเองเป็นเพศไหน และนอกเหนือจากนี้ความต้องการพื้นที่ทั้งอินเทอร์เน็ตและโลกความเป็นจริงก็อยากมีอิสระเหมือนกัน แบบเท่ากัน เช่นในอดีตการพูดคุยเรื่องเพศถือเป็นเรื่องตลก ที่มีการเชิญอาจารย์ทางสถาปัตย์มาพูดคุย สะท้อนถึงชุมชน หมู่บ้านที่มีลักษณะเหมือนกัน เช่นกันในโลกอินเทอร์เน็ตมีลักษณะเหมือนกัน ไม่ต้องปรับตัว มีความปลอดภัย และไม่มีการคุกคามทางเพศ เช่นกันในเรื่องของฝ่ายรุกของชาย ก็จะมุ่งตรงหาบุคคลที่มีลักษณะเหมือนกันได้อย่างรวดเร็วชัดเจน สะท้อนถึงการจัดการทางสังคม
3. ชุมชนและสังคมที่มีลักษณะเหมือนกัน ทำให้เกิดพื้นที่อิสระ สื่อใหม่ก็เป็นทางออกที่ดี แต่ถ้าในวันหนึ่งสื่อใหม่เกิดการบังคับเกิดขึ้นก็จะเป็นเรื่องน่ากังวล เพราะข้อจำกัดและความเป็นส่วนตัวที่จะเกิดขึ้นในสื่อใหม่เป็นสิ่งที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในการใช้สื่อประเภทนั้นด้วย เช่น ในเว็บเกย์ในไอโฟน ก็เป็นพื้นที่อิสระในการพูดคุย มีการเปิดเผยและมีความเป็นส่วนตัวสูงเช่นเดียวกัน

ดังนั้น เมื่อสื่อใดถูกบังคับมากขึ้น คนใช้ก็จะหาพื้นที่ใหม่ไปเรื่อยๆ

พืหนู : การที่มีสื่อใหม่ทำให้พบสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นน่าสนใจ เช่นเรื่อง เพศ สองเพศ หรือต่างเพศเท่านั้น เพราะทำให้เห็นเรื่องเพศในอีกหลายๆ อย่าง โดยที่ไม่ถูกประณาม และคนที่เข้าถึงสื่อใหม่นี้พืหนูมีความเชื่อว่าจะทำให้เขาเหล่านั้นเปิดโลกทัศน์ใหม่ในการทำมาหากินเรื่องความหลากหลายทางเพศมากขึ้น ดังนั้นในสื่อใหม่ที่เกิดชุมชนที่คิดคล้ายๆ กันและมีการรวมกันได้ มีพลัง ยังเป็นการสื่อสารสองทางที่สามารถแลกเปลี่ยน เดิมมุมมองได้ ทำให้เกิดปัญหาและความหลากหลายได้ด้วยในเวลาเดียวกัน ในทางกลับกันในสื่อกระแสหลักไม่มีพื้นที่ให้คนคิดต่าง ไม่สามารถแสดงความคิดเห็นต่างได้เลย สื่อใหม่สะท้อนให้เห็นภาพที่แท้จริงที่อาจจะถูกเปิดเผยและซ่อนเร้นตัวตนไว้แต่

2 ซีรีส์ สื่อใหม่กับความขัดแย้งทางการเมือง ตอน 6: อินเทอร์เน็ตคือป่าออนไลน์ขนาดใหญ่. ประชาไท. 15 ต.ค. 2553

<http://www.prachatai3.info/journal/2010/10/31502>

มีความคิดที่หลากหลายและมุมมองที่คิดต่าง แสดงออกได้ในชุมชนสื่อใหม่นี้ ทำให้เกิดปัญหา

Gender คือความหลากหลาย ไม่มีอะไรที่ดีกว่ากัน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์เท่านั้น

สำหรับคำถามเรื่องการถูกล้อ : ไม่กังวลใจเพราะเรามีความคิดว่าสนับสนุนความคิดที่หลากหลาย และไม่ตัดสินแทนคนอื่น โดยมีพื้นฐานความเชื่อว่าคนเพศสื่อมีวิจารณญาณในการเสพด้วย

พี่เล็ก : เรื่องชายรักชาย หญิงรักหญิง โดยส่วนใหญ่ที่คิดเห็นเรื่องความชอบหรือไม่ชอบชายรักชาย หญิงรักหญิงในโลกอินเทอร์เน็ตค่อนข้างจะรุนแรงมาก

ส่วนการเปรียบเทียบเป็นป่า พี่เล็กมองว่าเหมือนตลาดมากกว่าเพราะเห็นว่าใครเอาสินค้าของตัวเองมาวางขายก็ได้ เช่นประเด็นที่ทำอยู่ก็ทำให้พบคนที่ผ่านมาเข้ามาสนใจมากขึ้น

ส่วนประเด็นเรื่องงานรณรงค์เรื่องเพศ นั้นเป็นช่องทางที่ดี พบแนวร่วมมากขึ้นและเป็นตัวตนของผู้ใช้มากขึ้นแม้จะไม่เห็นในโลกความเป็นจริง

ประเด็นคนใช้เน็ตเป็นคนโสดปริมาณมาก เพราะโลกอินเทอร์เน็ตตอบสนองความต้องการในอินเทอร์เน็ตมากกว่า

เรื่องการโดนล้อ ไม่กลัว แต่สิ่งที่พบคือ การแสดงความเห็นในมุมมองทางการเมืองก็จะถูกต่อต้านจากคนในชุมชนนั้นเช่นกัน แต่ถ้าเป็นเรื่องหญิงรักหญิงก็ไม่มีปัญหาก็ได้แรงเสริมมากขึ้น พบว่าคนที่มีความรู้จักเยอะก็จะโดนมองจากสังคมเยอะเหมือนกัน

พี่โอม เสริม เรื่องชายรักชาย สังคมไทยเป็นสังคมของการอดทน เช่น ชายรักชายก็เก็บตัว คนเกลียดก็เก็บไว้ แต่เมื่อแสดงตัวตนในเน็ตก็ถูกต่อต้านออกมาเช่นกัน ประเด็นต่อมา การตรากฎหมายก่อนที่จะเปลี่ยนทัศนคติของคนในสังคม ดังนั้นเรื่องทัศนคติ เป็นเรื่องของการที่เราต้องรณรงค์มากขึ้น สื่อใหม่ก็จะเป็นเครื่องมือที่ช่วยได้ในระดับหนึ่ง สื่อใหม่ เป็นช่องทางในการจัดการทางสังคมที่ดีอีกทางหนึ่ง

เรื่องเพศ เป็นเรื่องที่มีผลจากความเชื่อของสังคม แต่เมื่อมีการแสดงออกมากขึ้นเช่น การจูงมือในสาธารณะ หรือการแสดงออกตามป้ายรถเมล์ ย่อมมีผลต่อการพัฒนาระบบของอินเทอร์เน็ตในอนาคตมากขึ้นด้วย เพราะถ้าคนเชื่อว่าในโลกอินเทอร์เน็ตเป็นที่แสดงออกของสิ่งที่ปกปิดน่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ แต่พี่โอมก็มีความเชื่อว่าเรื่องเพศเป็นการที่ไม่ไปตัดสินแทนคนอื่น รวมทั้งเรื่องอินเทอร์เน็ตก็ไม่ควรที่จะมีการตัดสินแทนกัน

สรุป

- การเปลี่ยนแปลงของออนไลน์ → โลกออฟไลน์เปลี่ยนแปลง → โลกออนไลน์พัฒนาการมากขึ้น จะเป็นการหนีหรือเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ
- การที่เกิดชุมชนในอินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่เปิดถ้าเริ่มมีการล้อหรือมีการบังคับมากขึ้น ความเป็นส่วนตัวลดลง อาจจะต้องมีช่องทางใหม่

เรื่องการโดนจำกัดหรือข้อจำกัดในโลกอินเทอร์เน็ต รู้สึกหรือไม่

พี่เล็ก : เช่นในเฟซบุ๊ก การรับแอดจากคนที่มิมุมมองเหมือนกัน ต้องรู้เบื้องต้นว่าใครเป็นไม่เป็นหรือชอบแบบเราหรือไม่ ส่วนเรื่องหญิงรักหญิงในโลกออฟไลน์เป็นไปได้ยากมากในสังคมไทยที่จะแสดงออก ทำให้ต้องอยู่ในเว็บออนไลน์ต่อไปซึ่งต่างจากเกย์หรือชายรักชาย

การถูกจำกัดหรือมีเงื่อนไขจากสื่อใหม่ที่พบ

พี่หนู : พบว่าการเริ่มต้นเป็นเรื่องยากเหมือนกัน แต่พอใช้และคุ้นเคยก็จะใช้ง่ายขึ้น การสื่อสารต่างหากที่เป็นปัญหาและอุปสรรค ไม่ใช่การใช้หรือการเข้าใช้

เรื่องชนชั้นกลางมีผลต่อข้อจำกัดหรืออุปสรรคในบางเรื่องบางประเด็น เช่น คนชั้นกลางส่วนใหญ่เข้าถึงอินเทอร์เน็ต และคนชั้นกลางที่จะแสดงตัวตนว่าเป็นสื่อเหลื่อหรือแดงยังคงเป็นเรื่องยาก

จากการที่สื่อกระแสหลักนำข้อมูลจากสื่อใหม่ไปใช้ จึงหวังว่าสื่อใหม่จะเป็นสะพานในการสื่อบางเรื่องบางประเด็นถึงโลกออฟไลน์ได้ นอกจากนี้เรื่องชนชั้นก็เป็นผลต่อการตัดสินใจคนอื่นและการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตก็มีผล จะดีมากถ้าคนส่วนใหญ่เข้าถึงจะได้รับรู้กว้างมากขึ้นมีผลต่อการปรับทัศนคติคนส่วนใหญ่

พี่โอม : สังคมเปลี่ยนแปลงที่คนรุ่นใหม่ในการสร้างเว็บไซต์ก็มีการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยเรื่องอายุมีผลต่อการใช้อินเทอร์เน็ต มีผลต่อความคุ้นเคย

ประเด็นสื่อใหม่จะกลายเป็นสื่อกระแสหลัก และจะถูกจัดระเบียบสังคมในโลกอินเทอร์เน็ต ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทางความคิดหรือไม่ นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องของความเท่าเทียมทางสังคม เช่น การที่คนจะใช้เน็ตได้จะต้องเป็นคนที่มีความรู้ และมีฐานะระดับหนึ่งถือว่าเป็นการคัดกรองอีกระดับหนึ่ง ทำให้เห็นว่าสื่อใหม่นี้เป็นสื่อที่สามารถตอบกลับกันได้และยังเป็นสิ่งที่เกิดจากความพึงพอใจของการเข้าใช้ด้วย ซึ่งจะต้องปลูกฝังในส่วนนี้ด้วย ดังนั้นการพัฒนาเทคโนโลยี จะต้องพัฒนาไปพร้อมกับความเท่าเทียมของคนในสังคมด้วย

เรื่องชนชั้น สังคมไทยถูกทำให้แข็ง ไม่แอ่ง ทำให้คนไทยถูกปลูกฝังความเชื่อนั้นโดยที่ไม่มีการถามหรือกระตุ้นในสิ่งที่เกิดขึ้นจริง โดยต้องใช้กระบวนการคิดที่ต้องมีองค์ความรู้ให้แก่คนในสังคม ในกลุ่มคนที่หลากหลายด้วย

การตีกรอบ เป็นกล่องที่สังคมกำหนดไว้ สร้างมุมมองให้ถูกมองในทิศทางเดียวกัน เช่น เรื่องการแพร่เชื้อโรคของเกย์ ทีมองว่าคนที่เป็ฝ่ายรับหรือเป็นเกย์เป็นกลุ่มคนแพร่เชื้อ เป็นต้น ประเด็นการถูกมองว่าเป็นวัตถุทางเพศ เป็นการเหยียดกันสำหรับคนบางกลุ่มเช่นเกย์ ทำให้มีความแปลกแยก

Viral Marketing

พี่หนู เพศภาวะ ...สำหรับนิวมี่เดีย ต้องยอมรับว่าไม่สามารถควบคุมคนที่เข้ามา ทำให้เรื่องอคติทางเพศจึงควบคุมไม่ได้ ซึ่งแตกต่างจากสื่อกระแสหลักที่บีบบังคับในบางประเด็นเท่านั้น แต่ในสื่อใหม่ก็ยังเป็นช่องทางที่อาจจะสามารถเปลี่ยนอคติทางเพศ หรือการรับรู้ของคนส่วนใหญ่

คำถาม (ทิวสน): การบล็อกเว็บบ้างทำแท้ง

พี่หนู ตอบ มองว่าเว็บนั้นเป็นทางเลือกหนึ่งภายใต้เงื่อนไขที่ว่ายาตัวนั้นมีประสิทธิภาพและไม่เป็นโทษต่อคนไข้ แต่ถ้าการปิดช่องทางที่ปลอดภัยนั้นก็ทำให้เหยื่อของเรื่องนี้เกิดมากขึ้นเหมือนเดิม ถือว่าเป็นการแก้ปัญหาผิดจุด เพราะสภาพจิตใจของหญิงที่ตั้งท้องไม่พร้อมที่ไม่มีทางเลือกเลยถือว่าเป็นเรื่องที่เลวร้าย ซึ่งเว็บเหล่านั้นยังเป็นทางเลือกที่หญิงเหล่านั้นใช้ได้อยู่ ซึ่งการแก้ปัญหาต้องแก้ให้ถูกจุดหรือให้ทางเลือกแก่คนกลุ่มนั้นอย่างหลากหลาย เช่น สถานที่ให้คำปรึกษา บ้านพักก่อน-หลังคลอด ดังนั้นการปิดเว็บถือว่าแก้ปัญหาไม่ถูกจุด

คำถาม: เรื่องคลินิกการทำแท้ง คนกลุ่มไหนเข้าถึงการทำแท้ง

พี่หนู ตอบ คนที่ท้องไม่พร้อมไม่ใช่เฉพาะวัยรุ่น แต่เป็นวัยสี่สิบที่ไม่อยากและไม่พร้อม³ แต่ก็มีวิธีการแก้ปัญหาได้ดีกว่า แต่คนที่ต้องคำนึงมากคือกลุ่มวัยรุ่น ซึ่งอำนาจเงินและการตัดสินใจน้อยมาก การเข้าถึงข้อมูลก็น้อย ดังนั้นเด็กวัยรุ่นจึงเป็นกลุ่มที่น่ากังวลมากเพราะเรื่องของอำนาจมากับอายุ

คำถาม: การใช้อินเทอร์เน็ตเป็นช่องทางในการทำแท้งหรือเข้าถึงการทำแท้งมากขึ้นไหม

พี่หนู ตอบ: ไม่มีข้อมูลที่ชัดเจน แต่ที่ทราบคือเพื่อนเป็นคนแรกที่คำปรึกษา เว็บไซต์ส่วนใหญ่จะเป็นเว็บไซต์ชายชา

คำถาม (พีจีวี): ประเด็นทำแท้ง อะไรคือทางเลือกที่มีต่อคนที่ไม่พร้อมในการตั้งท้องไม่พร้อม และสื่อกระแสหลักก็ประโคมข่าว

พี่หนู ตอบ: มองว่าคนที่อยู่ในสภาวะนั้นหดหู่ใจมาก ไม่ใช่ประเด็นที่ต้องมาซ้ำเติมแต่ต้องมีการสร้างทางเลือกที่เหมาะสมและหลากหลาย และสังคมเองก็เป็นฝ่ายผลึกความรู้สึกที่น่าอายเช่น การที่สังคมประณามการที่ผู้หญิงท้องโดยไม่มีสามี ทำให้เค้าอายและถูกประณาม

พี่เล็ก....หญิงรักหญิง สำหรับสื่อใหม่ทำให้มีพื้นที่มากขึ้น แต่ก็ยังติดอยู่กรอบเดิมๆ เรามองว่าหญิงรักหญิงเป็นอนุรักษนิยมมากกว่าผู้หญิงธรรมดา เพราะมีการนำกฎเกณฑ์ในโลกจริงมาใช้ในโลกเสมือนจริงมาก (ถามว่ามีหรือไม่มีที่หญิงรักหญิงเองก็มีครอบครัวมีสามี) จริง..หญิงรักหญิงมีโลกสองด้าน แต่ก็ยังมีการใช้กรอบเดิมๆ ไม่เปลี่ยนแปลง

สรุป

พี่โอม : เรื่องมาตรฐานอาจจะหาข้อสรุปไม่ได้ ในเรื่องของวัตถุประสงค์ เช่น เรื่องหน้าตา อาจจะมีความต้องการที่จะเป็นวัตถุประสงค์ได้ ซึ่งสะท้อนถึง 2 มาตรฐานโดยการตัดสินใจของตนเองดังนั้นการที่จะสร้างมาตรฐานจึงเป็นเรื่องยาก ซึ่งในทางอินเทอร์เน็ตจะไปวางมาตรฐานน่าจะเป็นไปได้ยาก ในสื่อมีทฤษฎีมี Agenda Setting สื่อใหม่ทำให้มีโอกาสตอบกลับในวาระต่างๆ และสื่อใหม่ยังเป็นพื้นที่ในการรวมตัวกัน โดยถ้ามีการตีกรอบมากขึ้นอาจ

3 ณิชญา บุญภักดี และ ดุสิตา พิงส์สำราญ. “สภาพปัญหาและอัตราการทำแท้งในประเทศไทย”. โครงการรณรงค์เพื่อสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ สภาประชากร (ปัจจุบันคือ มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง (สคส.)) น.12 <http://www.whaf.or.th/sites/default/files/unplanned-qttreport.pdf>

จะทำให้การแสดงความคิดเห็นน้อยลงก็ได้ เช่น เรื่องเอดส์ มักมองว่าเกย์เป็นตัวแปรเชื้อ เราจึงเสริมเรื่องสิทธิ์เข้าไปแทน ในการใช้สื่อใหม่เป็นโอกาสในการแก้ไขข้อผิดพลาดได้ และเชื่อว่าเป็นโอกาสครั้งที่สองและพื้นที่แลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้ และน่าจะเป็นอนาคตที่ดี

พืหนู : มองว่าสื่อใหม่เป็นอนาคตที่ดี เพราะเรื่องที่เราพูดผ่านสื่อหลักไม่ได้ คนรุ่นใหม่ก็นิยมหาข้อมูลผ่านอินเทอร์เน็ตด้วยดังนั้น สื่อใหม่จะเป็นพื้นที่ในการที่ปรับทัศนคติ กลุ่มเป้าหมายได้ ในการใส่ข้อมูลใหม่ๆ มุมมองที่หลากหลายเพิ่มขึ้นได้ สำหรับการทำแท้ง เป็นเรื่องยากที่จะเปลี่ยนทัศนคติ ตย. ผู้หญิงคนหนึ่งที่เป็นมะเร็งกล่องเสียง ตั้งท้อง ต้องการทำแท้งแต่หมอไม่อนุญาตทำให้เค้าเสียชีวิต ซึ่งสะท้อนว่าทำไมผู้ตั้งครรภ์ไม่สามารถตัดสินใจได้เอง แต่คนอื่นกลับตัดสินใจให้ทั้งหมด

พืเล็ก : สื่อใหม่ ดีสำหรับหญิงรักหญิง มีพื้นที่ให้มากขึ้นซึ่งเดิมไม่สามารถเปิดเผยตัวเองได้ ทำให้การแสดงตัวตนได้มากขึ้น มองว่าสื่อใหม่เป็นโอกาสที่ดี และยังมีเรื่องที่น่ากังวลมากขึ้น

คำถาม: อินเทอร์เน็ตทำให้เป็นหญิงรักหญิงหรือเกย์มากขึ้นหรือไม่

พืเล็ก ตอบ: ไม่ใช่ แต่แสดงตัวตนมากขึ้น

พืโอม เสริม: กลัวโดนชกกล่าวหานี้มาก

ความคิดเห็นเพิ่มเติม

- เรื่องชนชั้น อัตลักษณ์ทางเพศไม่ได้จำกัดแค่เรื่องนี้ ต้องมองบริบทโดยรอบ ครอบครัว สังคม ชนชั้น ที่หล่อหลอมความคิดที่ทำให้เกิดอัตลักษณ์ทางเพศ จำเป็นต้องมองกรอบอื่นๆ รอบด้านด้วย
- ชนชั้น, Gender, เพศ : สิ่งที่น่าสนใจเรื่องความเหลื่อมล้ำในทางเพศน้อยกว่าเรื่องความเป็นเมืองและชนบทมากกว่า การขับเคลื่อนของกลุ่มเพศเข้าไปจับจองพื้นที่ในอินเทอร์เน็ตมากกว่า ทำให้เป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาประเด็นพฤติกรรมของชุมชนและการจัดการชุมชนต่อไป

รายงานอื่น ๆ จากงานเวทีนี้

- “เรื่องเพศที่ต้องพูด...บนโลกออนไลน์” พิเชฐ ยิ่งเกียรติคุณ เครือข่ายพลเมืองเน็ต 24 พ.ย. 2553
<http://prachatai.com/journal/2010/11/32048>